

Inhoud eerste druk uit 2007

Inhoud

deel 1		Levensbeschouwelijke ontwikkeling van kinderen	
hoofdstuk 1	Speelruimte voor creatief levensbeschouwelijk leren		17
	<i>Alle van Steenis en Bas van den Berg</i>		
1.1	Inleiding		17
1.2	Buitenperspectief en binnenperspectief		19
1.3	Geloof je het zelf?!		21
1.4	Wat is levensbeschouwing?		23
1.5	Wat is levensbeschouwelijke ontwikkeling?		26
1.6	Wat is levensbeschouwelijk leren?		28
1.7	Wat is creatief levensbeschouwelijk leren?		29
1.8	Tot slot		31
hoofdstuk 2	Socialemotionele, morele en levensbeschouwelijke ontwikkeling		35
	<i>Andrea van As</i>		
2.1	Inleiding		35
2.2	Ontwikkeling in het algemeen		35
2.2.1	Worden wie je in wezen al bent?		36
2.2.2	Orde in de ontwikkelingspsychologie		37
2.3	Centrale vragen in de ontwikkelingspsychologie		39
2.3.1	Aangeleerd of aangeboren?		40
2.3.2	Is ontwikkeling een doorgaande lijn of niet?		41
2.3.3	Actief of passief?		41
2.4	Socialemotionele en levensbeschouwelijke ontwikkeling: wat is het verschil?		42
2.4.1	De ontwikkeling van je 'zelf'		42
2.4.2	De socialemotionele ontwikkeling onder de loep		43
2.4.3	En de levensbeschouwelijke ontwikkeling dan...?		45
2.4.4	Authentieke persoonlijkheid		45
2.5	Fasen in de ontwikkeling		46
2.5.1	De fasen van Erik H. Erikson (1902-1994)		46
2.5.2	De fasen van Lawrence Kohlberg (1927-1987)		50
2.5.3	De fasen van Kieran Egan (1942- ...)		52
2.6	Tot slot		55
hoofdstuk 3	Een visie op het begeleiden van levensbeschouwelijke ontwikkeling		57
	<i>Rosanne van den Berg</i>		
3.1	Inleiding		57
3.2	De leerkracht als levensbeschouwelijk begeleider		58
3.2.1	Levensbeschouwelijk begeleiden, hoe doe je dat?		58
3.2.2	Verschillende typen begeleiders		61

3.2.3	Contact tussen begeleider en leerling	63
3.3	Levensbeschouwelijk onderwijs in de praktijk	65
3.3.1	Hoe kies je een thema?	65
3.3.2	Het levensbeschouwelijke gesprek	67
3.3.3	Pas op voor de dramadriehoek	68
3.4	De ideale leerkracht bestaat niet	70
hoofdstuk 4	Levensbeschouwelijke ontwikkeling van kinderen	75
	<i>Ina ter Avest</i>	
4.1	Inleiding	75
4.2	Ontwikkeling	77
4.2.1	Fasen in de ontwikkeling	77
4.2.2	Ontwikkeling: groei, rijping	79
4.3	Uitnodigen om vragen te stellen	81
4.3.1	Ervaringswijsheid	81
4.3.2	Kennis als overdachte 'praktische wijsheid'	81
4.4	Reflecteren: horen wat je zegt	83
4.4.1	Werken met tradities	83
4.4.2	Bibliodrama	85
4.4.3	Bibliodrama in de praktijk: twee voorbeelden	86
4.5	Tot slot	88
hoofdstuk 5	Levensbeschouwelijke bronnen creatief ontdekken	91
	<i>Bas van den Berg</i>	
5.1	Inleiding	91
5.2	Al het leren begint met vragen	91
5.3	De attitude van de leerkracht	93
5.4	Kinderen en tradities	95
5.5	Ontwikkeling en vertrouwen	96
5.6	Tradities bewaren en vernieuwen	97
5.6.1	Een traditioneel verhaal in een nieuw jasje	100
5.6.2	Waarden en waarheden	101
5.7	Als kinderen door dialoog op (een) verhaal komen	102
5.8	Drievoudige dialogen	103
hoofdstuk 6	Etiketten in intercultureel en interreligieus levensbeschouwelijk leren	107
	<i>Cok Bakker</i>	
6.1	Inleiding	107
6.2	Etiketten toekennen	108
6.2.1	Etiketten en schijn duidelijkheid	108
6.2.2	Groepen en subgroepen	109
6.3	Etiketten, cultuur en levensbeschouwing	110
6.4	Onderwijs en levensbeschouwing	112
6.4.1	Scholen met een eigen 'kleur'	113

6.4.2	Hoe bijzonder is een interculturele school?	114
6.5	Kerdoelen	116
6.6	Nogmaals het etikettenprobleem	118
6.6.1	Het 'inter'-probleem	118
6.6.2	De complexiteit in de klas benutten	119
6.6.3	Godsdienstopvattingen	120
6.7	De doelstelling van levensbeschouwelijk onderwijs	120
6.8	Tot slot	122

deel 2 Aspecten van levensbeschouwelijk leren

hoofdstuk 7	Leren symboliseren	125
	<i>Marjan Knipping</i>	
7.1	Inleiding	125
7.2	Een reis door de Archipel van de symbolen	128
7.3	Zee van hart en zin	128
7.4	Eiland van vertrek	129
7.5	Eiland van de woordenschat	130
7.6	Zandbank	130
7.7	Eiland van je lichaam	132
7.8	Eiland van belangrijke personen	133
7.9	Schiereiland van de grote namen	134
7.10	Eiland van de universele symbolen	135
7.11	Eiland van de religieuze symbolen	137
7.12	Eiland van de religieuze voorwerpen	139
7.13	Eiland van handelingen en rituelen	140
7.14	Je eigen symbolische eiland	141
7.15	Tot slot	142
hoofdstuk 8	Leren filosoferen met kinderen	145
	<i>Marianne Pijl en Francisca Reichardt</i>	
8.1	Inleiding	145
8.2	Het zinvolle spel van vraag en antwoord	145
8.3	Een spel voor hoofd en hart	147
8.4	Spelontwerpers en hun ideeën	147
8.5	Voorwaarden en middelen om het spel te kunnen spelen	148
8.6	Het spel van vraag en antwoord spelen vanuit jezelf	150
8.7	Spelregels	152
8.8	Het spel in de praktijk: is jokken altijd fout?	152
8.9	Mysterie en initiatie in het spel	156
8.10	Het spel van vraag en antwoord aan de hand van een film	158
8.11	Spelen met beelden	160
8.12	Tot slot	163

hoofdstuk 9	Bewust zijn en communiceren vanuit een onderzoekende houding	165
	<i>Patrick Rutgers</i>	
9.1	Inleiding	165
9.2	Levensbeschouwing: 'Geloof je 't zelf?'	165
9.3	De opmerkingsgave van de leerkracht	166
9.4	Groepsprocessen en de eigenheid van kinderen	169
9.5	Twee voorbeeldoefeningen voor in de klas	171
9.5.1	Voorbeeldoefening 1: Ik kan kiezen waar ik naar luisteren wil	171
9.5.2	Voorbeeldoefening 2: Een 'ik-heb-ervaren-figuur'	171
9.6	Afstemmen van binnen- en buitenwereld	176
9.7	Voorbeeldverhaal: gebruik van scheldwoorden in de klas	177
9.8	Inspelen op reacties van kinderen	178
9.9	Voorbeeldverhaal: seksueel bewustzijn van kinderen en kwetsbaarheid	179
9.10	Tot slot	181
hoofdstuk 10	Ervarend leren	183
	<i>Ina ter Avest en Cok Bakker</i>	
10.1	Inleiding	183
10.2	Het veranderende kind	183
10.3	Goede en slechte ervaringen	185
10.4	Kinderen en hun emoties	186
10.4.1	Goed en slecht	187
10.4.2	De kracht van emoties	188
10.5	Verhalen in een context	189
10.6	De waarderingstheorie van Hermans	191
10.6.1	'Ik ga voor oude mensen zorgen'	192
10.6.2	Leerkracht en leerling: samen werken aan levensbeschouwing	193
10.7	Tot slot	194
hoofdstuk 11	Vieren en laten vieren	197
	<i>Martin Kemperman</i>	
11.1	Inleiding	197
11.2	Schoolvieringen en de druk van het volle lesprogramma	197
11.3	Van vieren groeit een leerling	199
11.4	Aandachtspunten bij de voorbereiding van een schoolviering	200
11.5	Vieringen en rituelen in de klas	202
11.6	Schoolvieringen	203
11.7	Vieren op een multiculturele school	205
11.8	Tot slot	208

hoofdstuk 12	Een verhaal moet een deurtje openen ...	211
	<i>Roel Ruijs</i>	
12.1	Inleiding	211
12.2	Wat is hier gebeurd?	211
12.3	Het verhaal: waarheid over de werkelijkheid	213
12.3.1	Niet moraliseren!	215
12.3.2	Levensbeschouwelijke verhalen	216
12.3.3	Help, een Bijbelverhaal! (Wat weet je ervan en wat moet je weten?)	217
12.4	De Verteller	220
12.5	Aan de slag!	223
12.6	Tot slot	225
hoofdstuk 13	Spelen is experimenteren met de relatie tussen jou en de wereld	227
	<i>Petra van der Veer</i>	
13.1	Inleiding	227
13.2	Verbeelden en beleven	228
13.2.1	Spel is gericht op betekenisverlening door de kinderen zelf	228
13.2.2	Dialogoog en identificatie	228
13.3	Leergedrag en leerkrachtgedrag	229
13.4	Vertrouwen en lef, fantasie en creativiteit	230
13.5	De rol van de leerkracht geanalyseerd	232
13.6	De verwachting van de leerkracht	233
13.7	Spelkenmerken op de basisschool	234
13.7.1	Groep 1 en 2	234
13.7.2	Groep 3 en 4	234
13.7.3	Groep 5 en 6	234
13.7.4	Groep 7 en 8	235
13.8	Dramatische werkvormen	236
13.8.1	Onderwerpen	237
13.8.2	Verhaallagen	237
13.9	Voorbeelden van dramatische verwerking van bronnen in de klas	239
13.9.1	Bron 1: Prentenboek <i>Jan en het gras</i> (onderbouw)	239
13.9.2	Bron 2: Gedicht <i>Een stukje hemel</i> (middenbouw)	242
13.9.3	Bron 3: Prentenboek <i>Afrika achter het hek</i> (midden- en bovenbouw)	244
13.9.4	Bron 4: Kunstafbeelding <i>De toren van Babel</i> (bovenbouw)	247
13.10	Tot slot	250

hoofdstuk 14	Zonder muziek kun je niet leven	253
	<i>Arie de Bruin</i>	
14.1	Inleiding	253
14.2	Weet je het nog? Liedjes van vroeger	253
14.3	Muziek in je leven	256
14.3.1	Muziek voor baby's	256
14.3.2	Muziek voor peuters en kleuters	256
14.3.3	Muziek voor oudere kinderen	257
14.4	Muziek bij vieringen	258
14.5	De plaats van muziek in verschillende godsdiensten	260
14.6	De vanzelfsprekendheid van muziek	261
14.7	Muziek in jouw lessen	261
14.7.1	Praktische tips	263
14.7.2	Muziek in een multiculturele klas	264
14.8	Maak je eigen muziek	268
14.9	Tot slot	269
hoofdstuk 15	Kunst en de noodzaak van verbeelden	271
	<i>Ino de Groot</i>	
15.1	Inleiding	271
15.2	Kunst als spiegel van de werkelijkheid	272
15.3	Waarnemen	274
15.4	Betekenis geven	275
15.5	De noodzaak van verbeelden	276
15.6	Stap voor stap leren kijken	277
15.7	Kunstwerken vertellen verhalen	278
15.7.1	Kunst uit andere culturen	278
15.7.2	Het één komt uit het ander voort	280
15.8	Kunst voor alle leeftijden	281
15.8.1	Associatief waarnemen	281
15.8.2	Schematisch realisme	282
15.8.3	Steeds meer de echte wereld	282
15.8.4	Diepere gevoelens	283
15.9	Uitdagen tot nadenken	284
15.10	Tot slot	285
	Literatuur	286
	Illustratieverantwoording	293
	Register	295
	Over de auteurs	298